

GALBÁCS PÉTER

A közgazdaságtan felszabadítása

A neoklasszikus ortodoxia és az intézményi közgazdaságtan közötti ellentét néhány módszertani kérdése

A szerző általános tudományfilozófiai és tudományszociológiai érvek alapján mutatja be, hogy milyen okok miatt maradt el a főáramkritikák által régen sürgett közgazdasági paradigmaváltás. Az intézményi és a főáramú közgazdaságtant a maguk sajátos érdeklődése sajátos módszertani utakra terelte, ennek következtében lehetetlenné vált egymás megközelítéseinek kölcsönös elfogadása. Érdeklődésükből és az ehhez tartozó módszertanokból adódóan az iskolák nem fordíthattak figyelmet a gazdasági-társadalmi valóság bizonyos mechanizmusaira. Ez a kölcsönös elhatárolódás azonban tökéletesen összeegyeztethető a megközelítések közötti kiegészítő viszonyal. Ha felismerjük, hogy a kiegészítő viszonyból vitáink eldöntetlensége következik, ezzel elősegítjük, hogy megszabaduljunk a kortárs közgazdaságtan terméketlen és megosztó konfliktusaitól.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B13, B15, B41, C12.

... csak [vele] beszélt angolul, és mindig volt a hangjában valami ingerültség, mintha nem lenne bizalma az angol nyelv szavaiban.

(Jonathan Franzen: *A huszonhetedik város*)

A főáramú közgazdaságtan egyidős a vele szemben kritikus irányzatokkal. Akár a társadalmi-gazdasági valóság reprezentálásának módját, akár az elmélet alapján leszűrt gazdaságpolitikai elveket és javaslatokat tekintjük, úgy tűnik, hogy a főáram csak a saját táborának a (tudományos és gazdaságpolitikai) igényeit tudja kielégíteni. Bár nem könnyű feladat, akár tételes felsorolás is adható azokról a sürgető makrotársadalmi problémákról, amelyekre a főáramú közgazdaságtannak nincsenek válaszai (Mellár [2015]). Ez a felsorolás egyúttal a főáramú elmélet átfogó jellemzését nyújtja, amelyből a jelen tanulmány céljai szempontjából a legfontosabb egy absztrakt

* A szerző köszönettel tartozik Ábel Istvánnak, Mihályi Péternek és Nagy J. Endrének a cikk korábbi változatához fűzött megjegyzéseikért. Külön köszönet az anonim lektornak, aki a tanulmány számos hibájára felhívta a figyelmemet.

reálgazdasági makrostruktúra formális eszközökkel való vizsgálata az intézményi, magatartási és történelmi tényezők (csaknem teljes) figyelmen kívül hagyása mellett (Csaba [2009a], [2009b]). Mint látni fogjuk, a matematikai formalizmus alkalmazása a neoklasszikus ortodoxia markáns, ám nem megkülönböztető jegye, hiszen az intézményi közgazdaságtan néhány új iránya is használja a matematikai eszközöket, és éppen a társadalmi intézmények elemzésére.

E fejlődéssel párhuzamosan a főáramú közgazdaságtan ellenzékeként feltűnő intézményi iskola a valóság megismerésének sokkal magától értetődőbb módját választotta. Ennek hatására az intézményi megközelítés többnyire elutasítja az absztrakciónak a főáramban alkalmazott, túlzottnak ítélt szintjét (Csaba [2017] 92. o.). A két megközelítés közötti párbeszédet nehezíti, hogy bár az intézményi iskola képviselőinek módszertani érdeklődése is erős, ezt leginkább a saját megközelítésük részleteinek kidolgozására irányítják. Az elemzések rendre az intézményiek által preferált módszertani pilléreken nyugszanak. A két hagyomány összekapcsolódását nehezítette, hogy az intézményi iskola nem sok hajlandóságot mutatott a főáramú közgazdaságtant megalapozó ismeretelméleti stratégia elismerésére.¹ Később látni fogjuk, hogy az elhatárolódásra való törekvés természetesen mindkét oldalt jellemzi.

Úgy tűnik, hogy a főáramú elméletnek nevezett neoklasszikus ortodoxia kifejezetten és tartósan rosszul teljesít, ami elkerülhetetlen paradigmaváltást vetít előre. Ez azonban késik (Csaba [2014] 46. o.), sőt talán nem túlzás azt mondani, hogy az idő múlásával az esélye is csökken. E folyamat valamiképpen megmagyarázhatatlannak tűnik, és legfeljebb a már diszkreditálódott neoklasszikus ortodoxia makacs ellenállására vezethető vissza. A tudományos körök érthetetlen módon egy idejétmúlt elmélet káros túlélésében segítkeznek. Ám még az antirealizmus melletti olyan nyílt kiállítás esetében is, mint amilyen Friedman [1953/1986], továbbra is kérdéses, hogy lehetséges-e egy tudomány egészét tartósan elváltatni a társadalmi-gazdasági valóság megismerésének és megértésének céljától.

Friedman esete még a főáramú táborban is sok fejtörést okoz. Habár történtek kísérletek arra, hogy a Friedman által hangsúlyozott prediktív teljesítmény szempontját valahogyan összehangolják a realizmus eszméjével (Hammond [1990], [1996], Hoover [2009], Mäki [2009a]), vagyis az oksági struktúra felderítésének és a megértésnek a céljával, így állítva helyre a neoklasszikus főáram tekintélyét, továbbra is az

¹ Ebből a szempontból John Dewey módszertani ajánlásai kifejezetten érdekesek. A teljes főáramú gondolkodást fizikai örökségként megalapozó korrespondenciaelméletet Dewey [1941/1988] (179. o.) elutasította a benne mélyen meghúzódó szubjektív-objektív megkülönböztetés miatt. Dewey szerint a neoklasszikus gondolkodásban nem veszik figyelembe, hogy a vizsgálódás hatására maga a vizsgálati tárgy (vagyis a társadalom maga) is objektíve megváltozik (Dewey [1938] 161. o.). Ehelyett saját ismeretelméleti alapelvet állított (*conjugate correlation*), amely szerint már a reláció mindkét oldala részt vesz a tapasztalásban (Bush [1993] 65–68. o.). Azt természetesen nem mondhatjuk, hogy ennek felismerése teljesen idegen lenne a főáramtól. Formalizált módon és individualista (vagy inkább atomista) módszertani alapokon a Lucas-kritika lényege éppen annak hangsúlyozása volt, hogy a gazdasági környezet megváltozik, és alkalmazkodik a gazdaságpolitikához (Galbács [2015] 175–216. o.). Más kérdés természetesen, hogy a vizsgálati tárgy örökös változása értelmetlenné teszi az örök érvényű törvények utáni főáramú kutatást. Talán ez a felismerés jellemzi leginkább az intézményiek alapállását, és indokolja számukra a főáramú közgazdaságtan elutasítását.

antirealista értelmezés tűnik elfogadottnak (Boland [2010], Reiss [2010], Mariyani-Squire [2017], Galbács [2017a]).² Ezzel együtt azonban felmerült annak a lehetősége, hogy a neoklasszikus ortodoxia markáns fejezeteit módszertani törések választják el, s a valósághoz való kapcsolódás módja miatt egyes elméletek mégis realista törekvéseknek tekinthetők (Galbács [2017b]).

A tanulmányban a neoklasszikus főáram és az intézményi kritika viszonyának elemzésén keresztül keressük a paradigmaváltás elmaradásának okait. Az intézményi közgazdaságtan kifejezetten alkalmasnak tűnik arra, hogy elemzés tárgya legyen. A nyilvánvaló elméleti és módszertani heterogenitás ellenére az intézményi közgazdaságtan olyan folytatólagos kezdeményezésnek tekinthető, amely korai fellépése óta töretlenül sikeres a neoklasszikus ortodoxia által nem tárgyalt problémák megoldásában. E teljesítménye miatt kiemelkedik a sokkal fiatalabb vagy már régen háttérbe szorult egyéb heterodox megközelítések között.

Az elemzés során három érvcsoportot vizsgálunk meg.

Elsőként a megközelítések közötti módszertani különbségekre hívjuk fel a figyelmet. Közelmúltban megjelent kötetében Epstein [2015] mutatott rá: az, hogy *miként* tudunk valamit, meghatározza, hogy mit tudunk, s hogy tudunk-e egyáltalán valamit. Eszerint előzetesen meghozott módszertani döntéseink meghatározók a tudásunk tartalmát illetően, s ami még fontosabb, szoros megfelelés van kérdéseink és a válaszadás során alkalmazott módszertan között. Módszertanunkat az elemzett problémának megfelelően kell kiválasztani. E felismerés következménye az egyes megközelítések közötti kiegészítő viszonyoknak (az úgynevezett modellpluralizmus tényének) az elfogadása, amely kulcsa lehet a közgazdaságtant hagyományosan megosztó viták lezárásának. A nemzetközi szakirodalomban egyre hangsúlyosabban van jelen a gondolat, hogy a tudományos gyakorlat tanúsága szerint egy társadalmi jelenség vizsgálata több alternatív modell alapján is lehetséges.

Mivel az alternatív modellek rendre más célokat szolgálnak, nem helyettesítő, hanem kiegészítő lesz a viszony közöttük (Sugden [2000], Gilboa és szerzőtársai [2014], Rodrik [2015], Galbács [2017c]). Ez a felismerés kétségessé teszi, hogy valóban megértett-e a helyzet egy közgazdasági paradigmaváltásra. Ennek kiteljesedéséhez ugyanis nemcsak arra lenne szükség, hogy a paradigmaváltó megközelítés az uralkodó elmélet által meg nem válaszolt kérdésekre kínáljon válaszokat, hanem arra is, hogy az új

² A realizmus és antirealizmus (vagy másként: instrumentalizmus) közötti vita a kortárs gazdaságfilozófia legfontosabb vitájának tekinthető, amely a helyettesítő (*surrogate systems*) és pótló rendszerek (*substitute systems*) közötti megkülönböztetés körül zajlik. Kockázata a túlzott leegyszerűsítést, azt mondhatjuk, hogy a közgazdasági realizmus olyan elméletek és modellek alkotásának lehetőségeit vizsgálja, amelyek valamiképpen hasonlítanak a valós makrorendszerekre: ilyenkor helyettesítő rendszereket alkotunk, amelyek vizsgálatával a valós makrorendszerekre vonatkozó (oksági) tudáshoz jutunk (Mäki [2009b]). Az antirealizmus szerint ez a törekvés szükségtelen vagy lehetetlen, s meg kell elégednünk azzal, hogy modelljeink jó előrejelzéseket adjanak. A vitának leíró vetülete is van: ilyenkor az a kérdés, hogy az elmélettörténet mely fejezetei sorolhatók a realista címke alá. Ha a neoklasszikus ortodoxia hosszú távú teljesítménye a kérdés, ez utóbbi szempont nem hagyható figyelmen kívül. A fizika példája azt mutatja, hogy a matematikai formalizmus nem implikálja a megértés törekvésének, vagyis a jelenségek mögötti oksági struktúra vizsgálatának a feladását (Popper [1962]). Sőt Weinberg [2016] alapján az instrumentalizmus melletti mindenfajta érvelés mintha csupán filozófiai félreértés lenne, miközben a tudomány célja ma is a világ igaz leírásainak megfogalmazása (29. o.).

megközelítés is sikeresen kezelje az általa már sikeresen megoldott problémák többségét (*Kuhn* [2002] 174. o.). A megközelítések kiegészítő kapcsolata miatt ez a feltétel azonban várhatóan nem teljesül. Az is a sikeres paradigmaváltás ellen szól, hogy a neoklasszikus ortodoxiával szemben valójában egyszerre több, egymással szintén kiegészítő viszonyban lévő megközelítés lép fel kihívóként. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy ha lassan is, de a főáram is változik, magába beépítve és alkalmazva a rivális megközelítések egyes eredményeit.

Másodikként a tudományos nyelvek alapvető szintjén tapasztalható elhatárolódásra hívjuk fel a figyelmet. A kutatási hagyományok saját fogalmi rendszerrel rendelkeznek, a hagyományt követők számára ez pedig mindig a valóság leghelyesebb leírását nyújtja. Emiatt a hagyományok közötti párbeszéd gyakorlatilag elképzelhetetlenné válik, vagyis hiányzik a meggyőzés lehetősége, amely a paradigmaváltás kiteljesedéséhez szükséges. Nem véletlen, hogy egy paradigmaváltás szó szerint a régi megközelítés képviselőinek kihalásával mehet végbe (*Planck* [1933/2003]), természetesen csakis akkor, ha van *egyetlen* olyan rendszer, amely az új tudósgeneráció zömét magába tudja olvasztani. Kétségtelen tehát, hogy a nyelvi elhatárolódás nem képes a végtelenségig megakadályozni a paradigmaváltást, vagyis ezzel nem magyarázhatjuk a főáramú közgazdaságtan másfél évszázados uralmát.

Harmadikként azt mutatjuk be, hogy a főáramú elmélet milyen általános, a tudományfilozófia és tudományszociológia által a természettudományok példáján már részletesen leírt stratégiákat alkalmaz, hogy megvédje a számára kulcsfontosságú tételeket. E három szempont (módszertani és nyelvi elkülönülés, illetve a hatékony önvédelem) közül kétségkívül a módszertani elkülönülés hatása a legerősebb, s önmagában is elegendő lenne a paradigmaváltás ellehetetlenítéséhez. Még ha hiányzik is a kölcsönös megértés, és még ha a fennálló paradigma hatékonyan is védi meg önmagát más megközelítések támadásaitól, a megközelítések közötti komplementaritás kizárja, hogy a versengő elméletek valóban egymás riválisai lehessenek. Ezek alapján már áttekinthetők egy sikeres paradigmaváltás ismeretelméleti feltételei.

Módszertani elhatárolódás

Az intézményi módszertan néhány alapkérdése

Az intézményi közgazdaságtan szemléletére a legnagyobb hatást a német történelmi iskola gyakorolta. A főáram és az intézményi közgazdaságtan útja már a 19. században, az osztrák iskola és a német történelmi iskola közötti módszertani vita (*Methodenstreit*) eredményeként, még a régi intézményi közgazdaságtan felmerülése előtt elvált egymástól. A vitában Menger a későbbi neoklasszikus ortodoxia álláspontját védte a közgazdasági elméletalkotás helyes módját illetően. Menger idejében az általa képviselt osztrák iskola a későbbi neoklasszikus ortodoxiánál lényegesen nagyobb érdeklődést mutatott az intézmények és az evolúciós logika iránt (*Jackson* [2009] 54–55. o.). A formális, absztrakt fogalmakra és erőteljes izolációra épülő neoklasszikus gondolkodással szemben a német történelmi iskolát vezető Schmöller az egyedi konstellációk

összehasonlítását, a gazdasági folyamatok és az intézmények fejlődésének evolúciós jellegét hangsúlyozta, és általában kiemelte a közgazdasági kutatások történelmi és kulturális szempontjainak fontosságát (Richter [2015]).

A régi intézményi iskola nyíltan is vállalta ezt a kapcsolatot, méltatva a történész Schmollert az egyedi adatok iránti fokozott érdeklődéséért (Veblen [1901] 79–81. o.). A német történelmi iskola képviselőitől örökölték azt a szemléletmódot, amely szerint minden társadalom csakis rá jellemző intézményekkel rendelkezik, s csakis a társadalmi és történelmi kontextusban való vizsgálódás eredményezhet valódi előrelépést a közgazdasági elemzésben. E törekvések alapján a régi intézményi közgazdaságtan a valóság tudományaként definiálta önmagát (Parada [2001] 48. o.),³ miközben a főáram minden relevanciájától meg lett fosztva.

A régi intézményi megközelítés módszertana a társadalmi valóság preferált szemléletmódjának a leírása, amelyben a gyakorlatba rugalmas módon átültethető alapelveket kapunk. A két iskola fejlődése alapvetően különböző módszertani kérdéseket vetett fel. A főáramot a valósághoz való kapcsolódás fontossága és módja foglalkoztatja, s a relevancia kérdése úgy merült fel, hogy idővel külön kellett bizonyítani, hogy az általános törvények egyáltalán mondanak valamit egy-egy konkrét gazdaság működéséről. Eközben a régi intézményi megközelítés számára a problémát az jelentette, hogy a részletekben megtalálja az elmélet státusára igényt tartó, általánosítható tartalmat. Meg kellett találni az izoláció azon mértékét, amely segítette elválasztani a lényegest a lényegtelenről úgy, hogy a modellek megőrizzék a leíróképesség számottevő mértékét. Ez sok problémát okozott a régi intézményi megközelítés számára, az új intézményi közgazdaságtan, ahogyan erre még utalni fogunk, megbékélt a főáram számos ismeretelméleti vívmányával.

Mára a két megközelítés párbeszéde inkább kivétel, mintsem szabály. A párbeszédet az sem könnyíti meg, hogy az intézményi közgazdászok számára a főáram tudományosságának elvitatása a hovatarozást bizonyító, kötelező tartalmi elem.⁴ Az általánosítás alacsonyabb szintjén mozogva a régi intézményi gondolkodás nem alakított ki olyan egységes és jól formalizált elméleti rendszert, amely a neoklasszikus közgazdaságtan számára a kezdetek óta norma volt – ami csak az érdeklődésből és módszertani döntésekből adódó sajátosság. Az intézményi közgazdaságtan születésekor nem mutatott érdeklődést az absztrakt deduktív rendszerek iránt (Veblen [1898]). Nem csak arról van szó, hogy az intézményi közgazdászok olyan társadalmi tényezők iránt érdeklődtek,⁵ amelyek rendre kívül álltak a főáramú modellek hatókörén, illetve amelyek kutatását a főáram meghagyta a szociológia és a pszichológia (esetleg a szociál-

³ Kétségtelen, hogy az intézményi közgazdaságtan nemcsak az oksági struktúra lényegesen több vonatkozását igyekezett feltárni, hanem az operatív gazdaságpolitika elemzésével és támogatásával is többet foglalkozott (Yonay [1998] 63. o.).

⁴ A főáram eközben szívesen folyamodik a passzív ellenállás eszközához. Samuelson híres Közgazdaságtanában az intézményi iskola eredményeit meg sem említette (Tsuru [1993] 59. o.). Később még utalok rá, hogy jócskán akadnak példák az intézményi eredmények iránti nyitottságra is.

⁵ Például szokások, normák, szabályok és ezek fejlődése, amelyek együttesen szabályozzák az emberi viselkedést, így a valódi társadalmak és a gazdasági szféra működését és evolúciós fejlődését is. E társadalmi intézmények mára az új intézményi elemzés számára már bonyolult, többszintű hierarchiába rendeződtek (Williamson [2000]).

pszichológia) számára (Keizer [2007] 10. o.).⁶ A régi intézményi közgazdászok érdeklődése egyszerűen másfelé fordult. Számukra az emberi és társadalmi viselkedést nem időtlenül érvényes törvények irányítják, így nem volt szükségük a – premisszák és az axiómák más eszközökkel el nem érhető következményeinek feltárásában igen hatékonynak bizonyuló – formalizmusra, azt mereven el is utasították (Rutherford [1994] 9. o.). Fogalmaik alapján nem az általánost, hanem az egyedit (illetve az egyediben rejlő általánosítható tartalmat) igyekeztek megérteni.

Ha a főáramú közgazdaságtanra a fizika hatott, akkor a régi intézményi iskolára a darwini evolúciós biológia szemlélete (Hodgson [1998] 168. o.). A darwini evolúció ugyan nem ad teljes körű magyarázatot a makrotársadalmi jelenségekre, viszont olyan ontológiaként és általános, redukcionizmus és túlzott absztrakció nélküli elméleti keretként szolgál (Chavance [2009] 72. o.), amelynek alapján leírhatóvá válik a társadalmi intézmények kialakulása és fejlődése. Így végre szakítani lehetett a newtoni mechanikára épülő tudományok szemléletmódjával, amely a világot statikus jellegűnek tételezte (Atkinson [1998]).

Veblen számára a darwini evolúciós logika a szekvenciális oksági vizsgálatok lehetősége miatt volt fontos (Hodgson [2004] 143–153. o.). Az egyedi szervezet fejlődését (akár élő, akár társadalmi szervezet vagy intézmény fejlődéséről beszélünk) ugyan általános törvények irányítják, ám e fejlődés szorosan be van ágyazva az egyedileg jellemezhető és leírható közegbe – a régi intézményi megközelítés számára tehát az általános és a specifikus törvényszerűségek egyaránt szükségesek a megértés választott céljának eléréséhez (Veblen [2007] 126. o.). Miközben a főáramban például az árdinamika leírása a jól ismert fizikalista megközelítéseken nyugszik, addig a régi intézményi megközelítésben az ár a társadalmi intézmények működésének következménye, akár ágazati különbségeket is mutató társadalmi konvenció, amelynek alakulására a szokások, a rutin, az értékelés aktusa egyaránt hatnak (Tool [2003]).

A régi intézményi megközelítés lényege tehát az absztrakttól való eltávolodás a konkrét felé. Az egyedi körülmények megértésének vágya természetesen térítette el az intézményi gondolkodást az egyedi jellemzőket figyelmen kívül hagyó főáramú világképtől. Az egyedi esetek megértéséből kiindulva juthatunk el az adott intézménytípus működését leíró elméletig, a társadalmak és a gazdaságok fejlődésének megértéséhez, ami továbbra is specifikus, vagyis nem rendelkezik időtől és tértől független érvényességgel.

Az egyedi megértése miatt az intézményi közgazdaságtan újabban kezd érdeklődést mutatni a szociológiában kialakított, úgynevezett megalapozott elmélet (*grounded theory*) megközelítése iránt (Yefimov [2004] 1–2. o.), amely a leírás és az elméletalkotás megfelelő keverékének tűnik. Az empirikus kutatás ebben a keretben nem az abdukciós logikával nyert hipotézisek tesztelése érdekében kap hangsúlyt: az adatokat a fogalom-, elmélet- és hipotézisalkotás megalapozására használják. A megalapozott elmélet mint metodológia tehát az adatelemzésen alapuló elméletalkotás törekvését jelenti, amelyet élesen szembeállítanak – még ha nem is okkal – a főáramban használt, deduktívnek

⁶ Ebből kifolyólag az interdiszciplinaritás mást jelent a két hagyományban. A főáram feltételezi, hogy a társtudományok sikeresek lesznek a saját territóriumukon, s bizonyos kérdések megválaszolását meghagyja nekik. Az intézményi gondolkodás régi hagyományokat követő áramlataiban a cél a társtudományok eredményeinek aktív hasznosítása (tulajdonképp annektálása) (Brousseau–Glachant [2008] 5. o.).

és spekulatívnek mondott elméletalkotással (*Glaser–Strauss* [1967], *Martin–Turner* [1986]). Az nem is kérdés, hogy a modern közgazdaságtan jellemzően valamilyen előzetesen posztulált elméleten keresztül igyekszik értelmezni az adatokat (*Hoover* [2009] 309–310. o.), mint ahogyan az sem, hogy ez a gyakorlat alapvetően jellemzi a természettudományokat is. Az igazi kérdés az, hogy egyáltalán lehetséges-e bármilyen elmélet előzetes alkalmazása nélkül „beszélni hagyni” az adatokat.

Valójában a főáramú elmélet az egyedi esetek megfigyelése alapján alapozza meg az általa kreatív módon posztulált törvényszerűségeket (*Carnap* [1931/1998] 48. o.), s az is igaz, hogy bármely következmény számbavétele az intézményi gondolkodásban is dedukciót tesz szükségessé. Az elméletalkotás során indukció és dedukció kéz a kézben jár mindkét irányzat esetében. A hipotézisalkotó abdukciós logika pedig mindkét hagyományban nélkülözhetetlen. Az alaklélektani kutatások – köztük Polányi Mihály tudományszociológiája (*Polányi* [1994]) – mára kellő mértékben felhívták a figyelmet a szabályokkal le nem írható műveletek jelenlétére a tudományos tudás generálásában. Az adatokból kiindulva, kizárólag az induktív logikát követve nem juthatunk hipotézisekhez, hiszen már az is előzetes hipotézist igényel, hogy megítéljük az adatoknak a vizsgált probléma szempontjából releváns körét (*Hempel* [1966/1998] 87–92. o.). A túlzott kritikai lendület az „intézményi” oldalon mintha lehetővé tenné az emberi gondolkodás alapvető képleteinek meghaladását is.

Módszertani kompromisszumok az intézményi gondolkodásban

A régi intézményi közgazdaságtan művelői a valósághoz való teljesen más kapcsolódási módot tekintettek normának, hiszen más típusú kérdésekre keresték a választ, s nem is fogadták el, hogy a végtelenül absztrakt főáramú megközelítések bármiféle realizmusra vagy relevanciára tartanak igényt (*Vromen* [1995] 13–15. o.). Az is igaz természetesen, hogy az intézményiek csak az általánosságra való törekvés jelentős mértékű feladása árán tudták figyelmüket az egyedi konstellációk felé fordítani. Éppen ezekben a részletekben rejlik annak felismerése, hogy a főáram és az intézményiek valójában sosem voltak egymás riválisai. A két hagyományban teljesen más lett a tudomány eszménye, s emiatt természetszerűleg lett más a valósághoz való közelítés bevett módja is (*Mirowski* [1987]).

Ennek ellenére az intézményi hagyomány egyes modern törekvései ma már komoly hajlandóságot mutatnak arra, hogy átvegyék a főáramú módszertan bizonyos elemeit (*Yefimov* [2004]). Eközben a főáram önkorlátozó látásmódjának meghaladása továbbra is elsődleges szempont maradt (*Brousseau–Glachant* [2008] 4. o.). A kutatási irányok heterogenitása az új intézményi iskola esetében a módszertanra is hat (*Menard* [2001]). Vannak a neoklasszikus ortodoxia formalizmusát idéző új intézményi kutatások (például a játék- vagy ügynökelmélet területén), ám természetesen találhatunk a verbalizmushoz jobban ragaszkodó kezdeményezéseket is. Az explicitebb, jobban formált elméletekre való törekvés az új intézményi közgazdaságtant helyenként visszavezette a neoklasszikus módszertanhoz. Éppen emiatt született meg a régi intézményi közgazdaságtan újakkal szembeni kritikája.

Eközben egyes intézményi eredmények jócskán behatoltak a főáram világképébe is (Keizer [2007] 5. o.), vagyis ma már a főáramban sem gondolkodnak intézmények nélküli makrorendszerekről.⁷ Sőt az intézmények a gazdasági hatékonyságot növelő kerektekként tűnnek fel.⁸ Ez a gondolat ugyanebben a formában természetesen az új intézményi megközelítésben is jelen van (Furubotn–Richter [2005] 20–21. o.).

A formalizmus kívánatos mértékéről folytatott vita azonban magát az új intézményi közgazdaságtant is megosztja (Kasper és szerzőtársai [2012] 43. o.). Az ügynökelméleti modellek némelyike vagy a játékelméleti alkalmazások már kifejezetten formalizáltak. Itt az új intézményi megközelítés közvetlenül visszatért a neoklasszikus ortodoxiához, vagyis az önérdekkövető racionalitás és az egyén kognitív képességeinek eltűlése a feltételezések között, az absztrakció és a formalizmus magas szintje, a mikroszemlélet, a sokat kritizált racionalitási posztulátum és az axiomatikus-deduktív séma újra felbukkantak (Rutherford [1994] 21–22. o.). Levinthal [1988] ezeket az ügynökmodelleket egyenesen neoklasszikus modelleknek tekinti, figyelmeztetve arra, hogy a formalizmus leszűkíti az érvényességet és az alkalmazhatóságot, s hogy mindez csakis akkor lehet igazán gyümölcsöző a matematikai közgazdaságtan területén kívül, ha sikerül megtalálni az empirikus kapcsolódás módjait.

Hasonló következtetést von le Mirowski [1986] is (252–254. o.), amikor az új intézményi közgazdaságtan játékelméleti alkalmazásaival kapcsolatban rámutat, hogy egyes állandósági feltételezések miatt ezek a modellek eleve alkalmatlanok az intézményi változások leírására. A játékosok, a szabályok, a célok és a környezet állandóságát a formalizálhatóság érdekében kell alkalmazni, ezek azonban felidézik a neoklasszikus ortodoxia jól definiált modelljeit – sőt a játékosok egyéni jellemzőitől elvonatkoztató feltételezések vissza is vezetnek a neoklasszikus reprezentatív egyén képéhez.

Mindebből az a felismerés adódik, hogy a konkrét kérdésekre való koncentráció és az eszközök ennek megfelelő felépítése az intézményi közgazdaságtant helyenként ugyancsak megfosztotta bizonyos kérdések kutatásának lehetőségétől. Ez igaz volt az általánosításra alig-alig törekvő régi intézményi iskolára is, és az általánosíthatóságra való vágyakozás miatt a neoklasszikus ortodoxia mellé visszasodródó formalizált új intézményi közgazdaságtanra is. Az új intézményi közgazdaságtannak a neoklasszikus posztulátumok feladásában, az intézményi környezet és fejlődés átfogóbb

⁷ Ennél sokkal érdekesebb, hogy Lucas [1981] (9. o.) az intézményi Wesley Mitchellt jelölte meg saját elmélete egyik ihletőjeként. A gazdasági ciklusok ismétlődő jellege vagy az, hogy a gazdasági szereplők reagálni igyekeznek a reálváltozások nominális jeleire, s az itt elkövetett hibák lesznek a ciklusok forrásai: ezek azok az elemek, amelyeket Lucas a hatalmas terjedelmű prekeynesi cikluselméleti irodalomban talált. Lucas ezt a modern formalizmus nyelvén meg nem fogalmazott keretet gondolta újra és foglalta össze a jelkinyerési hatás elméletében.

⁸ A politikai gazdasági ciklusok (*political business cycle*) elméletéről (Nordhaus [1975]) aligha feleldekezhetünk meg, ha a neoklasszikus ortodoxia és az intézményi közgazdaságtan közös érdeklődési területeiről és a főáramú közgazdaságtanra gyakorolt intézményi hatásokról beszélünk. Itteni fejtegetéseink egyik legfontosabb következtetése az, hogy a két hagyomány között nem elsősorban a kérdések, hanem a módszertan, az ismeretelméleti stratégia és az ontológia területén mutatkoznak alapvető különbségek. A főáram érdeklődéséből azért maradtak ki az intézményiek számára fontos kérdések, mert a választott módszertan miatt kézenfekvőbb volt azokra nem figyelni – ha pedig mégis sikerült, ezt mindig a saját módszertanuk keretei között tették. A főáram módszertanából nem is következik az, hogy a közgazdászok tagadták volna az általuk figyelmen kívül hagyott mechanizmusok működését.

leírásában éppen azok az irányvai sikeresek, amelyek a (leg)kevésbé formalizáltak (*Nelson–Winter* [1982] 22. o.).

Azt is látnunk kell ugyanakkor, hogy a szigor vagy a törvénykeresés és a törvényvizsgálat formális deduktív útjának esetenkénti alkalmazása ugyanúgy érzéketlenné teszi az intézményi közgazdaságtant az intézményi környezet bizonyos elemeire és sajátosságaira. Bármilyen furcsa is, az intézményi közgazdaságtan kompromisszumai a modern főáram útjait igazolják. Nem arról van szó, hogy a neoklasszikus normákhoz visszanyarodó új intézményi törekvések öncélnak tekintették volna a formalizálást, hanem sokkal inkább arról, hogy olyan kérdésekhez nyúltak, ahol a formalizálás neoklasszikus módja hatékony eszköznek bizonyult. Eközben Geoffrey Hodgson érdeklődésének köszönhetően az 1980-as évek végétől, az új intézményi közgazdaságtan kibontakozásával párhuzamosan a klasszikus, Veblenre hivatkozó régi intézményi megközelítés is friss intellektuális lökést kapott (*Chavance* [2009] 71–72. o.).⁹

A főáramú hatások az új intézményi megközelítésen belüli axiomatikus-deduktív modellek esetében leginkább abban jelentkeznek, hogy céljuk már az egyes társadalmi intézmények kialakulásának kutatása; amelyekről azt feltételezik, hogy a racionális egyének optimalizáló magatartásának eredményeként jelennek meg (*Keizer* [2007] 4–6. o.). Az új intézményi közgazdaságtanban tehát az intézmények kialakulását és fejlődését olyan nem darwini evolúciós folyamatként képzelik el, amelyben a szelekció tudatos döntéseken alapul, hiszen a társadalom önérdékkövetőnek tételezett tagjai figyelembe veszik döntéseik várható következményeit is (*Menard–Shirley* [2005] 21–22. o.). Egységes intézményi módszertanról tehát csak súlyos torzítások árán lehetne beszélni. Figyelembe kell venni például azt, hogy a mikroszemléletű új intézményi megközelítés a társadalmak működésének törvényeit kutatva messzire került a – nagy történelmi fejlődési vonalak iránt érdeklődő és makroszemléletű – hagyományos intézményi gondolkodástól, amelyben az intézmények nem az optimalizáló magatartás eredményei, hanem a kultúra legmélyén lévő, a normákra és értékekre reflektáló tartópillérek. Nem a racionális egyének hozzák létre őket, hanem akarva-akaratlanul rájuk épülnek a társadalmak.

Tudományos nyelvek és a kölcsönös megértés hiánya

Amíg az irányzatok saját módszertani követelményrendszerüket abszolutizálják, nem juthatnak el a konszenzushoz és az egyébként meglévő kiegészítő viszonyuk felismeréséhez – ami bár kedvezőtlen, de nem meglepő. Valójában elválaszthatatlanul hozzátartozik a tudomány mint társadalmi intézmény működési logikájához.

⁹ *Rutherford* [1994] (1–4. o.) felhívja a figyelmet arra, hogy egységes új és egységes régi intézményi megközelítésről beszélni túlzottan leegyszerűsítő. A régi intézményi iskola legalább két nagy kutatási irányt tömörített (a Veblen–Ayres-tradíció *versus* a Commons-féle irány), az új intézményi közgazdaságtan pedig még ennél is sokszínűbb. Egyébként a régi és az új intézményi iskola között szintén vannak nézeteltérések az elméletnélküliség és a holisztikus szemléletmód, a túlzott absztrakció és formalizmus, valamint a racionalitási posztulátum visszacsempészése miatt. Emiatt a régi és az új intézményi közgazdaságtan között sem létezik közvetlen és szoros folytatatlanság.

A rivális eszmék nem keresik a párbeszédet, hanem a saját világgképük helyességébe vetett hit által vezérelve kötik magukat saját valóságvízióikhoz – ami természetesen a táborokat el is választja egymástól. Egy kutatási hagyományba helyezkedni annyit jelent, mint adott kérdések kutatásának szentelni magunkat, amelyhez a hagyományban már bejáratott módszerek és az azokat megalapozó előírások tartoznak a technikákra vagy az alkalmazandó feltételezésekre vonatkozóan (*Leijonhufvud* [1994/2005] 144. o.). A rendszerek stabilak, hiszen egyenként mindegyik számot tud adni a számára releváns tényekről, és képes megindokolni, hogy bizonyos tényeket miért hagy figyelmen kívül. Ami a magyarázatra váró jelenségek halmazából fontos a csoport számára, azt a csoport önmaga számára megnyugtató módon meg is tudja magyarázni.

A világgkép, a valósághoz való fordulás és a kérdésfelvetés módja összességében nem más, mint egy módszertan, amely definiálja a kutatási hagyományt. E fogalmi sémák elkülönülnek minden olyan alternatív rendszertől, amely a tapasztalathoz való más megközelítésen alapul. Az elméleti rendszerek a valóság leírásának teljesen különböző nyelveivé válnak, amelyek valamelyikébe behelyezkedve más nyelvekről azt gondoljuk, hogy azok nem képesek hatékonyan leírni a valóság bennünket érdeklő szeletét. A rivális rendszerek relevanciájának mérlegelése azért marad el, mert önátalakítást igényelne: olyan következtetéseket kellene elfogadni, amelyektől a kutató jelenleg irtózik. Formális érvelésnek itt nincs helye, hiszen ahhoz, hogy a rivális csoportot rávegyük az áttérésre, az ő nyelvüket beszélve kellene rábeszélni őket arra, hogy rendszerüket elvesseék – ez azonban nem következik be, hiszen nincs, aki megpróbálja.¹⁰ Maradnak tehát a rivális megközelítés észszerűtlenségének bizonyítási törekvései. A tudósközösségek azt remélik, hogy ezek talán mégis kiválthatják az áttérést, és egyben igazolhatják, mi magunk miért tagadjuk meg azt (*Polányi* [1994] 258–262. o.). Emiatt e viták leginkább a hitvitákhoz válnak hasonlatossá, amelyek során kölcsönös kiátkozások hangzanak el a kölcsönös megértést közvetítő toleráns megnyilatkozások helyett (*Silvestri* [2017] 6–11. o.).

Az elméletek kemény magjának védelme pedig éppen az áttérés szükségességét és az ezzel járó zavartság kockázatát zárja ki. Abból, ahogyan *Backhouse* [1992] (78. o.) az intézményi–főáram-viszony szempontjából egyébként nem központi jelentőségű Hahn–Kaldor-vitát elemzi, éppen ez az eldönthetlenség és a saját hagyományokba való bezárkózás olvasható ki. Ugyanígy szemlélhető a Kornai–Hahn-vita is. *Kornai* [1971] nem kritikát fogalmazott meg a főárammal szemben, hanem megállapította annak tudományos státusát. Válaszában *Hahn* [1973] ugyanígy viszonyult Kornaihoz, kiemelve azokat az alapokat, amelyek saját táborá számára bizonyítják a tudományos értéket.¹¹ Ezekkel azonban a más alapelvekből kiinduló kívülálló nem győzhető meg, hiszen – Kornaihoz

¹⁰ Érdekes, de nyilván ezek miatt nem véletlen, hogy Lucas teljesítményének értékelésekor az egyik leginkább figyelemre méltó szempont Michel de Vroey számára az áttérések hangsúlyozása volt (*De Vroey* [2016] 141–142. o.). Lucas nagy hatású tanulmányainak hatására az 1970-es évek elején többen felhagytak addigi kutatásaikkal, és – egyszerűen szólva – Lucas követőinek álltak.

¹¹ Lucas – utólag – ugyanígy zárja ki Keynest a közgazdászok köréből (*Galbács* [2017b] 275–276. o.). A kiátkozási aktus enyhébb változatának tekinthetők azok a szakirodalomban tömegesen előforduló utalások, amelyekben a szerzők a másik elmélet fogyatékoságait sorolják fel.

hasonlóan – ignorálja őket. Éppen ezért lehet igaz az, hogy a vitát a saját táboruk számára mindketten megnyerték, miközben éppen ezért lehetséges, hogy a főáram ismeretelméleti érveinek hangsúlyozása továbbra sem képes meggyőzni az intézményi táborot még csak az alapvető relevancia kérdésében sem – és viszont.

Dusek [2012] kiváló példát nyújt arra, hogy az adott hagyományba való helyezkedés hogyan teszi lehetetlenné a rivális megközelítés relevanciájának elfogadását (*Kuhn* [2002] 118. o.). A több évtizednyi vita során felhalmozódott érvek semmit sem segítenek abban, hogy az alternatív megközelítések relevanciáját azok saját mércéje szerint értékeljük. Hasonló elutasítás készítette *John Deweyt* arra, hogy saját tudományfilozófia kidolgozására tegyen kísérletet. A nagy irányzatok közötti vita a közös nyelv hiánya miatt válik lehetetlenné. Mivel elméleteink határozzák meg azt, ahogyan a világot szemléljük, a feleknek nem áll rendelkezésükre olyan végső, az elméletektől független hivatkozási alap, amelyre támaszkodva a vitát úgy lehetne megnyerni, hogy azt a másik tábor is elismerje (*Laki* [1998] 26–27. o.).

A valóság egyes megközelítései közötti kölcsönös megértés hiánya jelenti *Kuhn* [2002] paradigmaváltásról adott kommentárjainak hangsúlyos részét. Az elméletek olyan elkülönült logikai és fogalmi egységek, amelyek között a paradigmaváltások során tapasztalható átmenetek nem folyamatosak, hanem ugrásszerűek. Az elfogadott elméleti keretek különbségei már az észleletek szintjén jelentkeznek, vagyis nem túlzás azt mondani, hogy a különböző hagyományok szerint kutatók egyszerűen más világot szemlélnek (ez fokozottan igaz a társadalmi-gazdasági valóság egyensúlyi és egyensúlytalansági megközelítéseire). A nem kompatibilis elméleti rendszerek összemérhetetlenek:¹² a világot máshogyan szemlélő tudósok végső soron nem egy malomban örölnék. Ha a problémaként felismert jelenségeknek van is közös részük, az egyes megközelítések a saját módszertanukat követve igyekeznek megoldani azokat (a *Lucas-kritika* például a makrotársadalmi változások főáramú megoldásának tekinthető). *Kuhn* [1998] úgy írja le a paradigmaváltásokat, mint amelyek során az elméleti terminusok valósághoz való kapcsolódásának módja változik meg, s megváltozik az a jelenség- és entitáskészlet is, amelyhez a fogalmak kapcsolódnak (149. o.). Ha így nézzük, akkor az intézményi megközelítés és a főáramú közgazdaságtan közötti ellentét egy ki nem teljesedett paradigmaváltás máig tartó utóhatása. Mindkét rendszer rendelkezik bizonyos előnyökkel, saját kérdésekkel és normákkal, ugyanakkor a szelektivitás és a kiegészítő viszony következményeként egyik sem képes arra, hogy válaszolni tudjon a másik rendszer által hatékonyan vizsgált kérdésekre. A valósághoz való odafordulás különböző, de egyaránt valódi módjai azonban mindkét megközelítést a realista tradíció keretei között hagyják (*Lewens* [2005] 569. o.). Az eredmény az egymást kizáró, ám egyaránt igaz¹³ elméletek kiala-

¹² Az itt hivatkozott összemérhetlenségi tézis a természettudományok realista értelmezését nehezíti meg. Ha az egymást követő paradigmák nem értik egymást, az egyes rendszerek nem lehetnek az egyetlen valóság leírásai (*Boyd* [1983/1998] 170–171. o.). Ahol azonban erre volt törekvés, ott a közgazdasági iskolák mindegyike hozzájárult a komplex oksági struktúra megértéséhez a mechanizmusok egyes szálainak kiemelésével.

¹³ Csak a rend kedvéért jegyezzük meg, hogy az igazság itt természetesen csak közelítő és a saját ismeretelméleti elvek szerint felfogott igazságot jelent.

kulása lesz. A valóság realista leírása egymástól gyökeresen különböző fogalmak segítségével is lehetséges (Putnam [1975] 269. o.).

Az intézményi kritika kereszttüzébe került ortodox megközelítés azért nem maradt életben, mert az új elmélet általában nem tudott választ adni a régi által sikeresen megválaszolt kérdésekre – és viszont. Sőt jobbára még csak nem is látják egymás problémáit. A szelektív stratégia miatt a kiszorítás nem is lenne értelmezhető, hiszen az egyes megközelítések nem tudnak egymás fölé kerekedni a kiegészítő viszonyuk miatt – éppen ez adja a közgazdaságtan történetének egyik sajátosságát. Az elméleti rendszerek saját nyelvvel rendelkeznek, így a tudományos nyelv változásának kellene lehetővé tennie, hogy megszülethessenek a korábbiaktól eltérő megfigyelési beszámolók és az ezeket értelmező, korábbiaktól eltérő elméletek. A hagyomány tagjait összekötő nyelv okozza elsősorban a más hagyományoktól való elhatárolódást. A közgazdaságtan esetében a már a nyelvek szintjén jelentkező elhatárolódás tudomásulvétele is segít abban, hogy vitáink megrekedését értelmezzük.

Az elmélet védelme a tapasztalati bizonyítékok ellenében

A törvényektől a töredékességig

Tudománytörténeti közhely, hogy a matematikai eszközök kiterjedt használata a közgazdaságtan természettudományos örökségének része. Bizonyos kérdések nem vagy nem hatékonyan vizsgálhatók formalizált, matematikai nyelven felírt elméletekkel, ám a valóban megválaszolható kérdések igen nagy precizitással és mélységben elemezhetők. Itt mélységen semmiképpen sem valamely jelenség mögött álló oksági struktúra komplexitásának feltárását kell érteni (ami egy modell vagy elmélet átfogó jellegét jelenti), hanem az oksági struktúra valamely mechanizmusának alapos és következetes, a következmények lehető legszélesebb körére odafigyelő elemzését.

A főáramú közgazdaságtan valamennyi módszertani nehézsége abból adódik, hogy a neoklasszikus alapítók a newtoni (égi) fizikát próbálták földi társadalmi viszonyokra alkalmazni. Ahhoz, hogy ez az égi fizika a végtelenül komplex társadalmi viszonyokra is alkalmazható legyen, arra van szükség, hogy a vizsgált képet megtisztítsuk az alapvető törvényszerűségeket megzavaró (társadalmi, intézményi, kulturális stb.) viszonyoktól.¹⁴

¹⁴ Karl Popper kommentárjainak talán legfontosabb gondolata az, hogy ebben az égi fizikában a realista egyszerűbb és pontosabb, a közgazdaságtanban viszont bonyolultabb – minél „realistább”, vagyis az eredeti oksági struktúrából minél többet őriz meg, annál bonyolultabb (Popper [1962] 97. o.). Ez persze azzal jár, hogy az absztrakt-realista főáramú modellek realizmusa gyakran megkérdőjeleződik, hiszen a fizikai példákat követve a modelleket lehetőleg minél kisebb számú és minél egyszerűbb feltevésre építik. A realizmus fokozatossága körüli vitákat megelőzendő, a neoklasszikus ortodoxiában és a fizikában egyaránt világos módszertani elveket használnak, amelyek alapján a releváns szempontok szerinti közelítő hasonlóság jelenti a mércét (Psillos [1999] 98. o.). Az intézményi kritika éppen erre irányul, arra a hitre alapozva, hogy csak a komplex lehet realista. E hit számonkérését az sem enyhítette, hogy a főáramban többször is kiemelték, a töredékesség mögött valódi oksági elemzés rejlik (Phelps [2006]). A konfirmáltságot a realista főáramban is, hasonlóan a fizikához (Fine [1984] 87. o.), a megközelítőleg helyes ontológia jelének tekintették.

Ez viszont azzal jár, hogy a jelenségek mélyén rejlő törvény jelenlétére csak bizonytalan numerikus bizonyítékaink lehetnek.

Aligha lehet vitatni, hogy ha az általánosan érvényes törvényszerűségek érdekelnek, el kell vonatkoztatni a képet megzavaró esetlegességektől (*Chakravartty* [2007] 212–234. o.). A főáram mindig jogosan kritizálható amiatt, hogy bizonyos kérdéseket nem vizsgált – vagy azért, mert azokra egyszerűen vak volt, vagy mert viszonylag állandó törvények létezését feltételezte ott, ahol azok nincsenek. Kérdéses azonban, hogy a főáram valóban hibás útra lépett-e azzal, hogy a (feltételezett) gazdasági törvényeknek matematikai jelleget tulajdonított. A valódi kérdés itt nem az, hogy vannak-e ilyen törvények, hanem az, hogy formalizált módon tárgyalhatók-e. Utóbbi kérdésre a válasz igenlő, vagyis a formalizmus erőltetése nem helyteleníthető arra hivatkozva, hogy fundamentális gazdasági törvények nem léteznek. Ha vannak ilyen törvények, akkor azok minden jel szerint felírhatók matematikai formában. Kétséges, hogy vajon laza – a makrotársadalmi folyamatok iránt antiformalista módon érdeklődő – intézményi érveléssel fel lehetett volna deríteni a főáramra jellemző precizitással, következetességgel és mélységben a pénzreál gazdasági hatásainak vagy a hiányos információkra visszavezethető ciklusok természetének a problémáját. A modern makroökonómia matematikai formalizmusa sosem felesleges dísz, nem a tudományos közösség tehetetlensége miatt megszokásból magunkkal cipelt jellemző, hanem az adott kérdések minden más megközelítésénél mélyrehatóbb és következetesebb felderítését szolgáló eszköz.¹⁵

A matematikai formalizmusnak természetesen ára van: nagyfokú absztrakciót jelent, aminek áldozatul esik például az intézmények és a történelmi összefüggések vizsgálata. Ezek azonban más megközelítésekkel jól elemezhetők. Amíg nem ismerjük fel az egyes megközelítések közötti kiegészítő viszonyt, s helyette az egyes, szükségszerűen töredékes megközelítések elsődlegességéről vitatkozunk, aligha várhatunk valódi, szintetizáló haladást a közgazdaság-tudományban. A választott módszertan fogyatékoságaival minden körülmények között tisztában kell lenni. Nincs üdvözítő, csak előnyökkel rendelkező és általánosan használható módszertan.

Az alapvető tételek védelme a kutatási hagyományban

A közgazdaságtan fizikai örökségének része az a séma, amelyet *McMullin* [1984] *T*-tudománynak (*theoretical science*) nevez. A közgazdaságtan esetében *Hahn* [1973] világosan utal ezekre a módszertani párhuzamokra (323–324. o.). A 18. század természettudományos vívmányainak egyike az *ex suppositione* érvelés, amelyben a jelenségek szintjén megfigyelhető okozatokból próbálunk az okokra visszakövetkeztetni. Ezen új természettudományos módszernek a lényege az, hogy az okozatból

¹⁵ Természetesen el kell ismerni, hogy a deduktív érvelés nem szükségszerűen igényli a matematikai formalizmust. *Rutherford* [1994] az osztrák iskolát említi példaként, ahol a deduktív érvelést nem a szimbolikus logika vagy a matematika nyelvén művelték (8. o.). Ez a példa azonban csak erősíti az itt elmondottakat, hiszen bár érzékletes deduktív érvelés hajtható végre verbális formában, a pénzmenyenyiség növelésének optimális számszerű értéke vagy például a Phillips-görbe meredeksége nemigen kalkulálható a numerikus adatok és a matematikai formalizmus mellőzésével.

(egy megfigyelt jelenségből) kiindulva partikuláris oksági hipotézist állítunk fel, majd ellenőrizzük azt megfigyelés útján, vagyis a hipotézis (és a rendszert megalapozó axiómák) alapján generált empirikus állítások és a valóság összevetésével (*Hempel* [1965] 3. o., *Hempel–Oppenheim* [1948] 138. o.).¹⁶ Egy vizsgált jelenség azáltal nyer magyarázatot, hogy egy általános törvény vagy tendencia alá rendeljük, s a modell és az adatok közötti összhang alapján tájékozódhatunk arról, hogy törekvésünk sikeres volt-e. A módszer különös nehézsége abból adódik, hogy nem érzékelhető entitások és mechanizmusok alapján kell számot adni a megfigyelhető jelenségekről. Ehhez a láthatatlan világhoz (a közgazdaságtanban idetartozik például a fogyasztó preferencia-rendszere vagy a Friedman által posztulált permanens jövedelem) csak a hipotézisek kialakítása és ellenőrzése révén férközhetünk közel.

A megfigyelt okozatokból egy meg nem figyelhető okra való visszakövetkeztetés terméke az elmélet. Ebben feltételezünk egy plauzibilis, vagyis valóságosnak tűnő oksági mechanizmust (*van Fraassen* [1980] 36. o.), ennek alapján a premisszákból levezetjük a következményeket, amelyeket összevetünk a valósággal. Nincs azonban okvetlenül szükség arra, hogy feltételezéseink helyessége intuitív módon belátható legyen, s az intuitív belátás hiányából semmiképpen sem következik a valóságnak való ellentmondás törekvése vagy az ellentmondással való megalkuvás. A modern makroökonómiával és voltaképpen az egész főáramú közgazdaságtannal szemben hangoztatott érvek végső soron éppen a közvetlen evidenciát hiányolják (*Kornai* [1971]). Ezek szerint abszurd törekvés egy evidens módon egyensúlytalansági helyzetet egyensúlyi közelítéssel vizsgálni.

Ezzel a felvetéssel az a probléma, hogy az általános egyensúlyi környezet, a racionális várakozások hipotézise vagy a haszonmaximalizálási posztulátum axiómaként a közgazdasági kalkulushoz tartoznak, nem pedig a premisszarendszer részei. Nem adatok. A premisszák az ellenőrzést szolgálják: ezek egy elmélet inputjai, vagyis azok az adatok, amelyekből következtetést vonunk le elméletünk megerősítése érdekében. Az egyensúly, a várakozások racionalitása nem a közvetlenül érzékelhető valóság bevitelét jelenti. A közvetlen evidencia hiánya semmiképpen sem jelenti a valóságnak való szükségszerű ellentmondást, nem feltétlenül implikál instrumentalizmust, ha célunk eközben a valós oksági struktúra valamely plauzibilisnek tűnő mechanizmusának kiemelése. Ha a premisszákból elméletünk alapján nem tudunk a valósággal többé-kevésbé egyező következtetést levonni, akkor azt mondjuk, hogy elméletünk nem jó. Arra jutunk, hogy a valóságban nem működik az általunk posztulált oksági mechanizmus – nem pedig arra, hogy premisszáink nem voltak jók, ahogyan ezt *Carnap* [1939] (57–61. o.) a fizika esetében tisztázta. Az általános egyensúlyi megközelítést a kritika mint axiómát utasítja el – másként nem is lenne értelmes. Egy alternatív axiómarendszerre alapozott elmélet azonban nem tekinthető cáfolatnak. Az egyaránt az Eukleidész Elemeiből levezethető affin és abszolút geometria két egyenrangú

¹⁶ Mivel a valóság rejtett rétegeihez csak hipotéziseinken keresztül férhetünk hozzá, s hipotéziseink helyességét valamiképpen ellenőrizni kell, e tudománymodellben a magyarázat és az előrejelzés nem választható szét. Az egyetlen ritka példa a racionális evidencia esete, amikor nincs szükség empirikus megerősítésre, hiszen a hipotézisben kiemelt oksági mechanizmus működése evidens módon feltételezhető (*Galbács* [2017c] 295. o.).

rendszeret alkot (*MacDonald Coxeter* [1973] 183. o.). Pontosan ez a viszony jellemzi az equilibrium–disequilibrium hagyomány viszonyának egészét.

A disequilibrium hagyományában az egyensúlytalansági közelítés státusa tehát ugyanígy axióma, vagyis része annak a fogalmi körnek, amely meghatározó a kutatók világlátása szempontjából (*Kuhn* [2002] 138. o.). A főáramú közgazdaságtan és az intézményi megközelítésnek a főárammal szembehelyezkedő áramlatai közötti konfliktus egyik központi eleme éppen az, hogy az intézményi megközelítésben a közvetlen evidenciát emelték az axiómarendszer kialakításának szelekciós kritériumává. Emiatt lett a neoklasszikus ortodoxiával szemben talán a leggyakrabban hangoztatott intézményi érv az, hogy a modellekben alkalmazott feltételezések nem találhatók meg a valóságban, s ezen az alapon mindmáig cáfolhatónak gondolják a főáramú modelleket.¹⁷ A közvetlen deskriptív relevancia hiánya azonban nem okozza szükségszerűen a valóságnak való ellentmondást.

Az axiómák és a hipotézisek többrétegű rendszert képeznek, amelyben az axiómák helyezkednek el belül, és körülöttük képeznek összetett védvonalat a tesztelhető elméletek. Amikor elméleteinket összevetjük a valósággal, ezeket a hipotéziseket teszteljük, nem pedig az axiómákat. Ha az axiómák és a hipotézisek alapján levezetett következményeket a valósággal összevetve arra jutunk, hogy nincs megfelelő egyezés, akkor csakis a hipotéziseket vethetjük el, nem az axiómákat. A rendszeren belül az axiómák cáfolhatatlanok, és csakis az elméletet életre hívó célkitűzések alapján vizsgálhatók. Másként kifejezve: az egyetlen értelmes kérdés az, hogy vajon a célkitűzések teljesítéséhez megfelelők-e a választott axiómák.

Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról sem, hogy az egyensúlynak éppen az általános egyensúlyi hagyományban elfoglalt kitértetett helyzete ad felmentést a valósággal való közvetlen összevetés és az elutasítás alól. Bármely elmélet csak bizonyos részein érintkezik a tapasztalattal, így a tapasztalattal való közvetlen összevetés a nem leíró jellegű alkatrészek esetében (vagyis azoknál, amelyekkel szemben nem követelmény a jelenségek megőrzése) egyáltalán nem releváns szempont.¹⁸ Adott axiómákra épülő rendszer tapasztalattal érintkező részei mindig módosíthatók úgy, hogy a tapasztalati perifériától távoli alapfeltevések változatlanok maradjanak (*Quine* [1951/2009] 421. o.).

A helyzet a tudományos gyakorlatban még ennél is bonyolultabb. Mivel a főáramú elméletek az izoláció és a bőségesen alkalmazott *ceteris paribus* kitételek miatt lényegesen egyszerűbbek, mint a magyarázandó komplex társadalmi jelenségek, az empirikus kudarc ritkán eredményezi azt, hogy elvessenek egy egyébként plauzibilis és elméleti szempontból termékeny hipotézist (*Hausman* [1992] 221–223. o.). Az axiómák még ennél is védettebbek, hiszen azok a módszertan egyéb elemeivel együtt a kutatási programot

¹⁷ A reprezentációelmélet egyik alapkérdése az, hogy miként tudunk érvényes és helyes következtetéseket levonni a valóságot pontatlanul megjelenítő tudományos reprezentációkkal a valóságra vonatkozóan. *Shech* [2015] példája a politikai karikatúra, amely a valóságot eltorzítva szolgálja helyes következtetések levonását.

¹⁸ Itt csak röviden utalhatunk arra, hogy bár a neoklasszikus racionalitás aligha tekinthető a valóság gazdasági szereplők nyilvánvaló tulajdonságának, egyes kísérleti eredmények mégis igazolták annak működését, amelyet persze számos kihagyott tényező is befolyásol (*Smith* [1991]). A realista tudományos ábrázolás territóriumára tehát jóval túlmegy a közvetlen evidencia által támogatott eseteken.

definiálják (Boland [1992] 18. o.). A *ceteris paribus* kitételekkel rögzített körülmények megsértésének vizsgálata vagy az izoláció révén leegyszerűsített oksági mechanizmus feltérképezése miatt az ezekben érdekelt intézményi közgazdaságtan a főáramú elmélet átfogó kiegészítését nyújtja. Amíg azonban a főáramú modellekben jelen van az oksági struktúra feltárásának törekvése, addig a feltételezések és a módszertan megítélése szempontjából nincs jelentősége a modellek valósággal való közvetlen összevetésének. A tesztek során mindig arra vagyunk kíváncsiak, hogy az elméletekben posztulált mechanizmusok működése kimutatható-e a társadalmi viszonyok részeként, s nem arra, hogy ezek a mechanizmusok jelentenek az oksági struktúra teljességét. Ezek a próbák rendre sikeresek voltak, intézményi elutasításuk alapja ennek megfelelően nem is az eredmények megkérdőjelezése volt, hanem annak hangsúlyozása, hogy e mechanizmusok önmagukban nem reprodukálhatják a teljes oksági struktúrát – ami viszont nem is volt cél.

Természetesen az axiómák nem azért alkotják a védett belső magot, mert önkényesen ezt a szerepet osztjuk rájuk, hanem mert nem lehetséges közvetlenül, mindenféle elmélet nélkül axiómákat tesztelni. Egy, a valósággal közvetlenül ütköztetett elméleten keresztül nem tudunk tesztelni a valósággal az elméleten keresztül – vagyis közvetlenül – érintkező axiómát. Ez természetesen nem zárja ki, hogy egy elméletben axiómának tekintett feltételezést máshol tesztelhető hipotézisként kezeljünk. Pontosan ez volt a helyzet a Muth [1961] (316. o.) által felvetett racionális várakozások elméletével. Mivel az ökonometriai tesztek megfelelő mértékben megerősítették azt, Lucas [1973] már axiómaként alkalmazhatta. Amint az axiómák közé kerül egy hipotézis, elveszíti tesztelhető jellegét. Ez teljesen egybevág Carnap [1939] (59. o.) elemzésével. Ugyanezt a folyamatot Lakatos Imre – a modern természettudományok fejlődését elemezve – több helyen is leírta (Lakatos [1997] 44–53. o.). A kemény mag köré épített, tesztelhető védőöv a negatív és a pozitív heurisztika működése révén megvédi a kritikától és a módosítási törekvésektől a kutatási programra leginkább jellemző, legkevésbé változékony elméletek és feltételezések rendszerét. A főáramú közgazdaságtan intézményi kritikával szembeni közönye természetesen nem csak egy ösztönösen követett tudományos stratégia eredménye. A modern makroökonómia Keynes után már nem is törekedett általános elméletek felírására.¹⁹ Ez különösen igaz volt az eklektikus módszertan szerint haladó Friedmanre, akit az egyes partikuláris elméletei közötti ellentmondás sem zavart, de az őt követő Lucas–RBC-fejlődésre is, ahol a cél mindig az oksági struktúrának csak egyes, elkülönítetten kiemelhető mechanizmusainak vizsgálata volt.

Következtetések – a kritika kritikája

A paradigmaváltás kiteljesítése érdekében a kritikának bizonyítania kellene a főáram kudarcát. Ennek két módja lehetséges. Az egyik az, ha a kritika bemutatja, hogy a főáram nem hatékonyan alkalmazta választott eszközeit – vagyis azt, hogy az elemzett kérdéseken

¹⁹ Keynes persze messze volt attól a komplexitástól, amely az intézményi iskola ideálja. De Vroey [2016] (74. o.) idézi azt a szöveghelyet, ahol Friedman arról ír, hogy Keynes iránti nagyrabecsülésének fő oka éppen az, ahogyan Keynes mindössze néhány kulcsváltozóra koncentrált.

kívül és azzal egy időben (értsd: egy modellen/elméleten belül) számos, a főáram által következetesen kihagyott tényező hatása mégis vizsgálható formalizált módon a főáram által szándékolts mélységben. Röviden szólva: ha kiderülne, hogy a főáram indokolatlanul szűkítette le vizsgálati területét. A formalizmust azonban az intézményi iskola legtöbb irányzata mereven elutasította. Sőt, ahogy láttuk, az intézményi iskola éppen a formalizmus tagadásaként jelentkezett, ami annak köszönhető, hogy a formalizmus által kínált mélységet feleslegesnek tekintették a megértés szempontjából.

A főárammal szembeni intézményi kritika során a szerzők leértékelik a formalizmus előnyeit a társadalmak megértése szempontjából, s egy teljesen hibásnak tételezett módszertan helyébe az általuk favorizált megközelítést állítják. S mivel az intézményi iskola többnyire nem ismeri el a formalizmus előnyeit, úgy láthatják, hogy a saját, kevésbé formalizált módszereik csak előnyökkel rendelkeznek. Eközben az intézményi iskola nem formalizált kezdeményezései eleve lemondtak a matematikai módszerek fejlődésével járó előnyökről.²⁰ Ebből a szempontból az új intézményi közgazdaságtan formalizált kezdeményezéseit az eredeti célkitűzések feladásaként kell értékelnünk. Azok az irányok viszont, amelyek a standard neoklasszikus feltételezések feladását erőltették, egyben a formalizmust is csökkenteni igyekeztek. Ezek az embert nem *homo oeconomicusként*, hanem valós társadalmi lényként vizsgálták, s a mélység megőrzése helyett az oksági struktúra működéséről adott átfogóbb magyarázatokra törekedtek. Sajnos a formalizmus feladása egyelőre csak a vizsgálati mélység rovására történhet (*Williamson [1985] 386. o.*), s éppen ez az a szempont, amelynek az intézményi megközelítés nem tulajdonít jelentőséget.

Itt kell utalni arra, hogy a mélység helyett az átfogó jelleg erősítése mindössze az ízléstől függő döntés. A kutató mindig saját érdeklődését követi akkor, amikor arról dönt, hogy a valóság mekkora szeletét közelíti meg. Valójában ez az egy döntés függ tőle, hiszen a választott kérdéshez hozzátartoznak a kérdés hatékony vizsgálatát lehetővé tevő eszközök. A leszűkítő, viszont nagy mélységet biztosító formalizmus és az átfogó, ám nem formalista és emiatt számottevő mélységre igényt nem tartható intézményi megközelítés egy kontinuum két végpontja, ahol a közbülső pozíciók végtelen számosságban érhetők el. Ennek a felismerése nem egyszerűen értelmetlenné teszi a vitát, hanem vitajellegétől is megfosztja. A főáramú-intézményi ellentétben tulajdonképpen két attitűd szegeződik egymásnak, amelyek között formális logikai alapon nem állítható fel prioritási sorrend. A választás csakis preferenciákon, egyéni ízlésen alapul.

A másik lehetőség az lenne, ha az intézményi (vagy bármely más) megközelítés bemutatná, hogy a főáram által vizsgált kérdések a matematikai formalizmust mellőzve nagyobb alapossággal vizsgálhatók. Ez a mélység növelését jelentené. Ezt a formalizmust mellőző, de a formalizmusénál nagyobb alaposságot biztosító kezdeményezések tehetnék lehetővé. Kérdéses, hogy a matematika által kikényszerített következtetési szabályok és logika nélkül hogyan juthatunk a matematikát meghaladó következetességhez. A kritika tehát csakis akkor lenne hatékony,

²⁰ Az viszont, hogy a főáramban a hagyományos neoklasszikus posztulátumok fokozatosan – bár igen lassan – meghaladhatókká válnak, kifejezetten a matematikai és empirikus módszerek fejlődésének köszönhető.

ha a formalizmus megtartásával *ceteris paribus* növelhető lenne az átfogott oksági mechanizmus terjedelme, vagy ha a formalizmus bizonyulna elégtelennek az elemzés mélységének növelésében. Ahogyan láttuk, a modellen belül kezelt befolyásoló tényezők számának növelése azonban a formalizmus csökkenéséhez vezet, aminek az ára a mélység kényszerű feladása.

Egyik kívánalmat sem teljesíti az, hogy a kritika a főáram által nem használt eszközökkel derít fel a főáram által nem vizsgált kérdéseket. Az pedig, hogy formalizált formában (és nem mellékes: külön modellekben!) hatékonyan elemezhetőek az intézményi megközelítés figyelmére számot tartó kérdések is, inkább a főáram eredményeinek és szemléletének megerősítését jelenti. *De Vroey–Pensieroso* [2016] (17–18. o.) kifejezetten a módszertan hatékonyságával magyarázza egyes intézményi kutatások főáram felé való konvergálását.

Hivatkozások

- ATKINSON, G. [1998]: An evolutionary theory of the development of property and the state. Megjelent: *Samuels, W. J.* (szerk.): *The founding of institutional economics*. Routledge, London, 33–46. o.
- BACKHOUSE, R. E. [1992]: The constructivist critique of economic methodology. *Methodus*, Vol. 4. No. 1. 65–82. o.
- BOLAND, L. A. [1992]: *The principles of economics. Some lies my teachers told me*. Routledge, London.
- BOLAND, L. A. [2010]: The methodology of positive economics. Reflections on the Milton Friedman legacy. *Economics and Philosophy*, Vol. 26. No. 3. 376–382. o. <https://doi.org/10.1017/S0266267110000313>.
- BOYD, R. [1983/1998]: A tudományos realizmus jelenlegi helyzete. Megjelent: *Laki János* (szerk.): *Tudományfilozófia*. Osiris, Budapest, 170–188. o.
- BROUSSEAU, É.–GLACHANT, J. M. [2008]: *New institutional economics. A guidebook*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BUSH, P. D. [1993]: The methodology of institutional economics. A pragmatic instrumentalist perspective. Megjelent: *Institutional economics. Theory, method, policy*. Kluwer Academic Publishers, Boston, 59–118. o. <https://doi.org/10.1007/b102604>.
- CARNAP, R. [1931/1998]: A fizikai nyelv mint a tudomány egyetemes nyelve. Megjelent: *Laki János* (szerk.): *Tudományfilozófia*. Osiris, Budapest, 47–69. o.
- CARNAP, R. [1939]: *Foundations of logic and mathematics*. The University of Chicago Press, Chicago.
- CHAKRAVARTTY, A. [2007]: *A metaphysics for scientific realism. Knowing the unobservable*. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511487354>.
- CHAVANCE, B. [2009]: *Institutional economics*. Routledge, London.
- CSABA LÁSZLÓ [2009a]: Orthodoxy, renewal and complexity in contemporary economics. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, Vol. 7. No. 1. 51–82. o. <https://doi.org/10.5771/1610-7780-2009-1-51>.
- CSABA LÁSZLÓ [2009b]: *Crisis in economics? Studies in European political economy*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSABA LÁSZLÓ [2014]: *Európai közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- CSABA LÁSZLÓ [2017]: Comparative economics and the mainstream. *Economics and Business Review*, Vol. 3. (17.) No. 3. 32–51. o. <https://doi.org/10.18559/ebr.2017.3.3>.
- DE VROEY, M. [2016]: A history of macroeconomics from Keynes to Lucas and beyond. Cambridge University Press, Cambridge.
- DE VROEY, M.–PENSIEROSO, L. [2016]: The rise of a mainstream in economics. Discussion paper, No. 26. Institut de Recherches Économiques et Sociales de l'Université catholique de Louvain, Leuven.
- DEWEY, J. [1938]: Logic. The theory of inquiry. Megjelent: *Dewey, J.: The later works, 1925–1953*. Vol. 12. Southern Illinois University Press, Carbondale.
- DEWEY, J. [1941/1988]: Propositions, warranted assertibility, and truth. Megjelent: *Dewey, J.: The later works, 1925–1953*. Vol. 14. (1939–1941.) Southern Illinois University Press, Carbondale.
- DUSEK TAMÁS [2012]: A Debreu-féle neowalrasi általános egyensúlyelmélet antiempirista axiomatizmusa. *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 9. sz. 988–1004. o.
- EPSTEIN, B. [2015]: The ant trap. Oxford University Press, Oxford.
- FINE, A. [1984]: The natural ontological attitude. Megjelent: *Leplin, J. (szerk.): Scientific realism*. University of California Press, Berkeley, 83–107. o.
- FRIEDMAN, M. [1953/1986]: A pozitív közgazdaságtan módszertana. Megjelent: *Friedman, M.–Riesz, M. (szerk.): Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Fordította: *Király Júlia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 17–50. o.
- FURUBOTN, E. G.–RICHTER, R. [2005]: Institutions and economic theory. The contribution of the new institutional economics. The University of Michigan Press, Ann Arbor, <https://doi.org/10.3998/mpub.6715>.
- GALBÁCS PÉTER [2015]: The theory of new classical macroeconomics. A positive critique. Springer, New York, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-17578-2>.
- GALBÁCS PÉTER [2017a]: Structuralism in modern business-cycle theory. CHOPE Working Paper, No. 2017–12. Duke University Center for the History of Political Economy, Durham, <https://ssrn.com/abstract=3015932>.
- GALBÁCS PÉTER [2017b]: Realism in economics. The new classical case. *Acta Oeconomica*, Vol. 67. No. 2. 257–279. o. <https://doi.org/10.1556/032.2017.67.2.6>.
- GALBÁCS PÉTER [2017c]: Max Weber és a modern makroökonómia újraértelmezése. Elméleti keret a kortárs makroökonómia módszertani elemzéséhez. *Közgazdasági Szemle*, 64. évf. 3. sz. 285–304. o. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2017.3.285>.
- GILBOA, I.–POSTLEWAITE, A.–SAMUELSON, L.–SCHMEIDLER, D. [2014]: Economic models as analogies. *The Economic Journal*, Vol. 124. No. 578. F513–F533. o. <https://doi.org/10.1111/eoj.12128>.
- GLASER, B. G.–STRAUSS, A. L. [1967]: The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research. Aldine Publishing Company, Chicago.
- HAHN, F. H. [1973]: The winter of our discontent. *Economica*, Vol. 40. No. 3. 322–330. o. <https://doi.org/10.2307/2552806>.
- HAMMOND, D. J. [1990]: Realism in Friedman's Essays in positive economics. Megjelent: *Moggridge, D. E. (szerk.): Perspectives on the history of economic thought*. Vol. IV. Edward Elgar, Aldershot, 194–208. o.
- HAMMOND, D. J. [1996]: Theory and measurement. Causality issues in Milton Friedman's Monetary economics. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAUSMAN, D. M. [1992]: The inexact and separate science of economics. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511752032>.

- HEMPEL, C. G. [1965]: Aspects of scientific explanation and other essays in the philosophy of science. The Free Press, New York.
- HEMPEL, C. G. [1966/1998]: Az indukció újabb problémái. Megjelent: *Laki János* (szerk.): Tudományfilozófia. Osiris, Budapest, 87–106. o.
- HEMPEL, C. G.–OPPENHEIM, P. [1948]: Studies in the logic of explanation. Philosophy of Science, Vol. 15. No. 2. 135–175. o. <https://doi.org/10.1086/286983>.
- HODGSON, G. M. [1998]: The approach of institutional economics. Journal of Economic Literature, Vol. 36. No. 3. 166–192. o.
- HODGSON, G. M. [2004]: The evolution of institutional economics. Routledge, London.
- HOOVER, K. [2009]: Milton Friedman's stance. The methodology of causal realism. Megjelent: *Mäki, U.* (szerk.): The methodology of positive economics. Cambridge University Press, Cambridge, 303–320. o. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581427.014>.
- JACKSON, W. A. [2009]: Economics, culture and social theory. Edward Elgar, Cheltenham. <https://doi.org/10.4337/9781849802116>.
- KASPER, W.–STREIT, M. E.–BOETTKE, P. J. [2012]: Institutional economics. Property, competition, policies. Edward Elgar, Cheltenham.
- KEIZER, P. [2007]: The concept of institution in economics and sociology. A methodological exposition. Tjalling C. Koopmans Research Institute Discussion Paper Series, No. 07-25. Utrecht School of Economics, Utrecht.
- KÖRNYAI JÁNOS [1971]: Anti-equilibrium. A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- KUHN, T. [1998]: Mik is azok a tudományos forradalmak? Megjelent: *Laki János* (szerk.): Tudományfilozófia. Osiris, Budapest, 137–152. o.
- KUHN, T. [2002]: A tudományos forradalmak szerkezete. Osiris, Budapest.
- LAKATOS IMRE [1997]: Tudományfilozófiai írásai. Atlantisz, Budapest.
- LAKI JÁNOS [1998]: Empirikus adatok, metodológia, gondolkodás és nyelv a XX. századi tudományfilozófiában. Megjelent: *Laki János* (szerk.): Tudományfilozófia. Osiris, Budapest, 7–32. o.
- LEIJONHUFVUD, A. [1994/2005]: Hicks, Keynes and Marshall. Megjelent: *Hagemann, H.–Hamouda, O. F.* (szerk.): The legacy of Sir John Hicks. His contributions to economic analysis. Routledge, London, 143–158. o.
- LEVINTHAL, D. [1988]: A survey of agency models of organizations. Journal of Economic Behavior and Organization, Vol. 9. No. 2. 153–185. o. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(88\)90071-6](https://doi.org/10.1016/0167-2681(88)90071-6).
- LEWENS, T. [2005]: Realism and the strong program. British Journal for the Philosophy of Science, Vol. 56. No. 3. 559–577. o. <https://doi.org/10.1093/bjps/axi125>.
- LUCAS, R. E. [1973]: Some international evidence on output-inflation tradeoffs. The American Economic Review, Vol. 63. No. 3. 326–334. o.
- LUCAS, R. E. [1981]: Studies in business-cycle theory. Basil Blackwell, Oxford.
- MACDONALD COXETER, H. S. [1973]: A geometriák alapjai. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- MÄKI, U. [2009a]: Unrealistic assumptions and unnecessary confusions. Rereading and rewriting F53 as a realist statement. Megjelent: *Mäki, U.* (szerk.): The methodology of positive economics. Reflections on the Milton Friedman legacy. Cambridge University Press, Cambridge, 90–116. o. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581427.005>.
- MÄKI, U. [2009b]: Realistic realism about unrealistic models. Megjelent: *Kincaid, H.–Ross, D.* (szerk.): The Oxford handbook of philosophy of economics. Oxford University Press, Oxford, 68–98. o. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195189254.003.0004>.

- MARIYANI-SQUIRE, E. [2017]: Critical reflections on a realist interpretation of Friedman's "Methodology of positive economics". *The Journal of Economic Methodology*, Vol. 24. No. 1. 69–89. o. <https://doi.org/10.1080/1350178X.2017.1279743>.
- MARTIN, P. Y.–TURNER, B. A. [1986]: Grounded theory and organizational research. *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 22. No. 2. 141–157. o. <https://doi.org/10.1177/002188638602200207>.
- McMULLIN, E. [1984]: The goals of natural science. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, Vol. 58. No. 1. 37–64. o. <https://doi.org/10.2307/3131557>.
- MELLÁR TAMÁS [2015]: Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MENARD, C. [2001]: Methodological issues in new institutional economics. *Journal of Economic Methodology*, Vol. 8. No. 1. 85–92. o. <https://doi.org/10.1080/13501780010023243>.
- MENARD, C.–SHIRLEY, M. M. [2005]: *Handbook of new institutional economics*. Springer, New York, <https://doi.org/10.1007/978-3-540-69305-5>.
- MIROWSKI, P. [1986]: Institutions as solution concepts in a game theory context. Megjelent: *Mirowski, P.: The reconstruction of economic theory*. Kluwer-Nijhoff Publishing, Dordrecht, 241–263. o. https://doi.org/10.1007/978-0-585-26879-8_7.
- MIROWSKI, P. [1987]: The philosophical bases of institutionalist economics. *Journal of Economic Issues*, Vol. 21. No. 3. 1001–1038. o. <https://doi.org/10.1080/00213624.1987.11504695>.
- MUTH, J. F. [1961]: Rational expectations and the theory of price movements. *Econometrica*, Vol. 29. No. 3. 315–335. o. <https://doi.org/10.2307/1909635>.
- NELSON, R. R.–WINTER, S. G. [1982]: *An evolutionary theory of economic change*. Belknap Press, London.
- NORDHAUS, W. D. [1975]: The political business cycle. *The Review of Economic Studies*, Vol. 42. No. 2. 169–190. o. <https://doi.org/10.2307/2296528>.
- PARADA, J. J. [2001]: Original institutional economics. A theory for the 21st century? *Oeconomicus*, Vol. 5. No. 3. 46–60. o.
- PHELPS, E. S. [2006]: Biography of Edmund S. Phelps. Nobelprize.org: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2006/phelps-bio.html.
- PLANCK, M. [1933/2003]: A tudományos eszmék eredete és hatása. Megjelent: *Planck, M. Válogatott írásai*. Typotex, Budapest, 262–285. o.
- POLÁNYI MIHÁLY [1994]: Személyes tudás. Atlantisz, Budapest.
- POPPER, K. [1962]: *Conjectures and refutations. The growth of scientific knowledge*. Basic Books, New York.
- PSILLOS, S. [1999]: *Scientific realism. How science tracks truth*. Routledge, New York, <https://doi.org/10.4324/9780203979648>.
- PUTNAM, H. [1975]: *Mind, language and reality*. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625251>.
- QUINE, W. O. [1951/2009]: Two dogmas of empiricism. Megjelent: *McGrew, T.–Alspector-Kelly, M.–Allhoff, F. (szerk.): The philosophy of science. An historical anthology*. Wiley-Blackwell, Oxford, 412–423. o.
- REISS, J. [2010]: The methodology of positive economics. Reflections on the Milton Friedman legacy. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, Vol. 3. No. 2. 103–110. o. <https://doi.org/10.23941/ejpe.v3i2.58>.
- RICHTER, R. [2015]: Bridging old and new institutional economics. Gustav Schmoller, the leader of the younger German historical school, seen with neoinstitutionalists' eyes.

- Megjelent: *Richter, R.*: Essays on new institutional economics. Springer, New York, 135–160. o. https://doi.org/10.1007/978-3-319-14154-1_8.
- RODRIK, D. [2015]: Economics rules. Why economics works, when it fails, and how to tell the difference. Oxford University Press, Oxford.
- RUTHERFORD, M. [1994]: Institutions in economics. The old and the new institutionalism. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625879>.
- SHECH, E. [2015]: Scientific misrepresentation and guides to ontology. The need for representational code and contents. *Synthese*, Vol. 192. No. 11. 3463–3485. o. <https://doi.org/10.1007/s11229-014-0506-2>.
- SILVESTRI, P. [2017]: Disputed (disciplinary) boundaries. Philosophy, economics and value judgements. CESMEP Working Paper, No. 1. University of Torino, Department of Economics and Statistics, Torino.
- SMITH, V. L. [1991]: Rational choice. The contrast between economics and psychology. *Journal of Political Economy*, Vol. 99. No. 4. 877–897. o. <https://doi.org/10.1086/261782>.
- SUGDEN, R. [2000]: Credible worlds. The status of theoretical models in economics. *Journal of Economic Methodology*, Vol. 7. No. 1. 1–31. o. <https://doi.org/10.1080/135017800362220>.
- TOOL, M. R. [2003]: Contributions to an institutionalist theory of price determination. Megjelent: *Hodgson, G. M.* (szerk.): A modern reader in institutional and evolutionary economics. Edward Elgar, Cheltenham, 3–25. o.
- TSURU, S. [1993]: Institutional economics revisited. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511599057>.
- VAN FRAASSEN, B. [1980]: The scientific image. Clarendon Press, Oxford, <https://doi.org/10.1093/0198244274.001.0001>.
- VEBLEN, T. [1898]: Why is economics not an evolutionary science? *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 12. No. 4. 373–397. o. <https://doi.org/10.2307/1882952>.
- VEBLEN, T. [2007]: The theory of the leisure class. Oxford University Press, Oxford. Magyar kiadás: A dolgoztalan osztály elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- VEBLEN, T. [1901]: Gustav Schmoller's economics. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 16. No. 1. 69–93. o. <https://doi.org/10.2307/1882903>.
- VROMEN, J. J. [1995]: Economic evolution. An enquiry into the foundations of new institutional economics. Routledge, London.
- WEINBERG, S. [2016]: A világ megismerése. Hogyan alakult ki a modern természettudomány. Akkord, Budapest.
- WILLIAMSON, O. E. [1985]: The economic institutions of capitalism. The Free Press, New York.
- WILLIAMSON, O. E. [2000]: The new institutional economics. Taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, Vol. 38. No. 3. 595–613. o. <https://doi.org/10.1257/jel.38.3.595>.
- YEFIMOV, V. [2004]: On pragmatist institutional economics. MPRA Paper, No. 49016. MPRA, München.
- YONAY, Y. P. [1998]: The struggle over the soul of economics. Institutional and neoclassical economists in America between the wars. Princeton University Press, Princeton, <https://doi.org/10.1515/9781400822522>.